

Eustathii Antiocheni, patris Nicaeni, *Opera quae supersunt omnia*, edidit J. H. Declerck [Corpus Christianorum. Series Graeca, 51], Turnhout, Brepols Publishers - Leuven University Press, 2002, σελ. ccclxii+286.

Στὸν τόμο περιλαμβάνονται ἡ μεγάλη ὁμιλία τοῦ Εὐσταθίου Ἀντιοχείας στὴν ἐγγαστρίμυθο, ἀποσπάσματα ἄλλων ἔργων τοῦ γνωστοῦ ἀντιστασιακοῦ θεολόγου τοῦ πρώτου μισοῦ τοῦ 4ου αἰ., γνωστὰ ἀπὸ τὴν ἔμμεση παράδοση, κυρίως μεταγενέστερα ἀντιστασιακὰ ἀνθολόγια, καθὼς καὶ

---

16. Βλ. π.χ. τις αποδόσεις στο χωρίο 287a-c: «να ἀποκρίνεσαι» (E) γιὰ τὸ ἀποκρίνασθαι (A), τὸ ὁποῖο βρῖσκεται, σύμφωνα με τὸν Lallot (σ. 46), σὲ συνθήκες πρωτοκόλλου, καὶ ἐπομένως ἀντικαθιστᾷ στὴν πραγματικότητα ἕνα ἐνεστώτα· «καὶ δὲν ἀντιμιλεῖς» (E) γιὰ τὸ ἀντιλαμβάνου (E)· «καὶ νὰ δοκιμάζω νὰ σὲ ρωτῶ» (E) γιὰ τὸ πειρῶμαί σε ἐρωτᾶν (E).

17. Μοναδικὴ ἐξαίρεση τὸ 300b: ἀποκρίνου (E) ⇒ «ἀποκρίσου» (A), δεδομένου ὅτι ἡ περίπτωση τοῦ 287c (ἀπόκρισαι (A) δὴ, ὡς Ἰππία ὡς ἐκείνου ἐρωτῶντος ⇒ «Δῶσε ἀπόκριση, Ἰππία, σὰν νὰ σὲ ρωτᾷ ἐκεῖνος») θὰ μπορούσε, κατὰ τὴ γνώμη μου, νὰ θεωρηθεῖ ἀποτέλεσμα ἐρμηνείας: ὅτι δηλαδὴ ὁ A ἔχει ἀντικαταστήσει ἐδῶ ἕνα E, βλ. Lallot, σ. 46.

18. Βλ. 288e.

19. Βλ. 286c, 288a.

μία αποδιδόμενη στον ίδιο όμιλία για τον Λάζαρο, ή οποία παραδίδεται σε ένα μόνο χειρόγραφο του 16ου αι. Στην εισαγωγή συζητούνται θέματα χειρόγραφης παράδοσης, πατρότητας και γλώσσας των εκδιδόμενων κειμένων. Η έκδοση προκαλεί τον θαυμασμό του αναγνώστη τόσο με τη διεξοδική παρουσίαση των δεδομένων της χειρόγραφης παράδοσης του κειμένου όσο και με την εξαντλητική πραγμάτευση κάθε πτυχής της ιστορίας της παράδοσης του κειμένου, ή οποία είναι αρκετά πολύπλοκη. Σίγουρα στο πρόσωπο του βέλγου έρευνητή αναγνωρίζουμε τον άνθρωπο που κατάφερε να δώσει μια από κάθε άποψη σύγχρονη έκδοση, ή οποία ανεπιφύλακτα μπορούμε να πούμε ότι εγγίζει την τελειότητα.

Για πρώτη φορά επίσης εκδίδεται ένα αντιαιρεϊανικό άνθολόγιο που παραδίδεται στον κώδικα της μονής Βατοπεδίου 236 με τὸ ὄνομα τοῦ Γρηγορίου Νύσσης, στο ὁποῖο ὅμως ἔχουν ἑνσωματωθεῖ ὀρισμένα ἀποσπάσματα ἔργων τοῦ Εὐσταθίου γνωστά ἀπὸ ἄλλες πηγές· εὐλογα εἶχε διατυπωθεῖ ἀπὸ ὀρισμένους ἑρευνητὲς ἢ εἰκασία ὅτι τὸ ἀνθολόγιο ἀποτελεῖ στὴν πραγματικότητα συρραφή, μάλλον ἄτεχνη, χωρίων ἀπὸ χαμένα ἔργα τοῦ Εὐσταθίου.

Στὴ συνέχεια διατυπώνονται ὀρισμένες παρατηρήσεις στὴν ἔκδοση τοῦ ἀνθολογίου αὐτοῦ:

ἀπόσπ. 1, στ. 3-5, σ. 63 *Εἶτα ἐπάγουσι· Τί οὖν; τῶν ἀτοπωτάτων ἐστὶν ἐννοεῖν ὅτι ψυχῆς εἶδος ὁ κύριος οὐκ ἐφόρεσεν, ὀπηνίκα πνεύματι φαίνεται συναρμοσθεὶς ἀγίω. Ὁ ἐκδότης ὀβελίζει τὸ οὐκ, χωρὶς ἀποχρῶντα λόγο κατὰ τὴ γνώμη μου. Τὸ χωρίο μπορεῖ νὰ ἀναγνωσθεῖ ὀλόκληρο ὡς ἐρώτηση πὸ ἀπευθύνουν οἱ Ἀρειανοὶ στοὺς ὀρθοδόξους: Ὑστερα οἱ Ἀρειανοὶ προσθέτουν: Γιατί λοιπὸν εἶναι ἀπὸ τὰ πλέον ἄτοπα πράγματα (κατὰ τὴν κρίση τῶν ἐχθρῶν τοῦ Ἀρείου) νὰ θεωρεῖ κανεὶς ὅτι ὁ Κύριος δὲν εἶχε ψυχὴ, ἐφόσον μάλιστα φανερὰ ἦταν ἐνωμένος με πνεῦμα ἅγιο; Τὸ ἐπιχείρημα ὅτι ὁ Χριστὸς δὲν εἶχε ἀνάγκη ἀνθρώπινης ψυχῆς, ἐφόσον εἶχε μέσα του τὸ πνεῦμα τοῦ Θεοῦ, τὸ ὁποῖο ἀντικαθιστοῦσε τὴν ψυχὴ, εἶναι βασικὸ γιὰ τὴν ἀρειανικὴ θεωρία, καὶ ὁ Εὐστάθιος τὸ ἀναιρεῖ διὰ μακρῶν στὴ συνέχεια. Ἀπλῶς χρειάζεται τὸ ἐρωτηματικὸ νὰ μετατεθεῖ μετὰ τὴ λέξη ἀγίω.*

ἀπόσπ. 10, στ. 5-6, σ. 71 *Τὸ γὰρ αἰσθητὸν σκῆνωμα τῶν ψυχικῶν κινήσεων μερισθὲν, οὐδὲ μίᾳς ἐφῆκε τὸ παράπαν ἐδωδῆς ἢ ποτοῦ. Ὁ κώδικας παραδίδει ἐφίκετο, τὸ ἐφῆκε τὸ ἀποτελεῖ διόρθωση τοῦ ἐκδότη. Θὰ πρότεινα τὴ διόρθωση ἐφίετο (τὸ σῶμα, χωρισμένο ἀπὸ τὶς ψυχικὲς κινήσεις, δὲν ἐπιθυμοῦσε καμία τροφή).*

ἀπόσπ. 13, στ. 2-3, σ. 73 *Ἀλληγορίζειν ἐθέλοντες, συνωδὰ τοῖς περὶ Μαρκίωνος λέγουσι. Στὴ φωτογραφία τοῦ χειρογράφου πὸ εἶχα στὴ διάθεσή μου δὲν φαίνεται καλὰ ἢ κατάληξη τῆς λέξης Μαρκίωνος. Προτείνεται ἐδῶ ἢ διόρθωση Μαρκίωνα. Οἱ περὶ Μαρκίωνα εἶναι οἱ ὀπαδοὶ τοῦ Μαρκίωνος, με τοὺς ὁποίους ὁ συγγρ., ὑποτιμητικὰ, συγκρίνει τοὺς ἀντιπάλους του.*

ἀπόσπ. 21, στ. 7-10, σ. 83 «Ἴδε οὖν», φασίν, «ὅτι τὸ σῶμα νεκρὸν ἐπὶ τοῦ μνήματος ἔκειτο, ὁ δὲ λόγος προλαβὼν τὸν ληστήν εἰς τὴν νομὴν εἰσήγαγε τοῦ παραδείσου». Πρῶτος ἄρα ὁ ληστής τοῦ Χριστοῦ εἰσήλθεν εἰς τὸν παράδεισον. Προτείνεται ἡ διόρθωση τοῦ Ἴδε σὲ Εἰ δέ (μὲ ταυτόχρονη ἀπάλειψη τῶν εἰσαγωγικῶν). Σὲ μιὰ τέτοια περίπτωση ἡ τελεία πρὶν ἀπὸ τῆ λέξη πρῶτος (στ. 9, σ. 84) πρέπει νὰ μετατραπῆ σὲ κόμμα. Ἴσως τὸ Ε λείπει, ἐπειδὴ ἐπρόκειτο νὰ ἐρυθρογραφηθῆ στὴ συνέχεια.

ἀπόσπ. 27, στ. 16-17, σ. 90 ἐκ τῆς διαβολικῆς ἐνεργούμενος ἐπιρροίας. Προτείνεται ἡ διόρθωση ἐπηρείας, βλ. καὶ παρακάτω, ἀπόσπ. 27, στ. 64-65, σ. 92 τοῦ τὴν τυραννικὴν διαδράντος ἐπήρειαν.

ἀπόσπ. 27, στ. 118-121, σ. 94 κάνθαρος ... σφαιροποιῶν. Θὰ ἔπρεπε ἴσως στὸ ὑπόμνημα πηγῶν νὰ εἶχαν δοθεῖ ὀρισμένες παραπομπές σὲ πηγές ποὺ κάνουν λόγο γιὰ τὸν αἰγυπτιακῆς προέλευσης μύθο τοῦ κανθάρου, π.χ. Πλουτάρχου, Ἠθικὰ 355 Α. Ὁ μύθος ἐξακολουθεῖ νὰ χρησιμοποιεῖται στοὺς Βυζαντινοὺς, βλ. π.χ. Leo Choirosphaktes, *Chiliostichos Theologia*. Editio princeps, Einleitung, kritischer Text, Kommentar besorgt von I. Vassiss [Supplementa Byzantina, 6], Βερολίνο - Ν. Υόρκη 2002, σ. 175 (ἂν καὶ στὸ σημεῖο αὐτὸ ἡ ἀναφορὰ στὸν μύθο δὲν εἶναι ἀπόλυτα βέβαιη).

ἀπόσπ. 27, στ. 139-143, σ. 94 τὸ μὲν γένος μετέλλαξε τῆς φθογγῆς, οὐκέτι βόμβον ἀναρθρον εἰς κατάπληξιν ἀφίων, τὰ δὲ τῆς εὐσεβείας ῥήματα προβαλλόμενος· ἔλεγχος μὲν τῶν Χριστομάχων ἐγένετο, τὸν δὲ σχολίων ἐπιστομίσας διάβολον ἤττησεν. Ἡ ἄνω στιγμὴ πρέπει σαφῶς νὰ μετατραπῆ σὲ κόμμα (τὸ προβαλλόμενος προσδιορίζει τὸ ἐγένετο).

ἀπόσπ. 32, στ. 86-88, σ. 105 οὐ γὰρ ἴσασιν ἀγρίου δαίμονος κρατῆσαι θυμούς, καὶ μιαρὰς ἔρωτος ἐπιθυμίας. Σιωπηρὰ ἐντελῶς ὁ ἐκδότης διορθώνει τὸ μιαρὰς τοῦ κώδικος σὲ μιαρὰς. Μήπως ὅμως θὰ ἔπρεπε νὰ διορθωθῆ τὸ θυμούς σὲ θυμοῦ, καὶ νὰ διατηρηθῆ παράλληλα τὸ μιαρὰς; Ἡ ἔννοια: δὲν γνωρίζουν νὰ ἐλέγχουν τὸν ἀγριο δαίμονα, δηλαδὴ τὸν θυμό, καθὼς καὶ τὴ μιαρὴ ἐρωτικὴ ἐπιθυμία.

ἀπόσπ. 39, στ. 8-12, σ. 110 Κατάφωρος δὲ τοῖς δριμύτατα νοοῦσιν ἐστίν, συνεζευγμένων τῶ γράμματι ῥημάτων. Ἐξηγούμενος γὰρ τὰς τῶν ἰδίων ἀγώνων θλίψεις ἐπιφέρει· Ἐλεύσομαι καὶ εἰς ὀπτασίας καὶ ἀποκαλύψεις, ὡς τὰς ἰδίας ἐξηγεῖται θεωρίας. Μὲ τὴν υἰοθετούμενη στίξη, ἡ πρόταση ὡς - θεωρίας μένει μετέωρη. Προτείνεται ἡ ἐξάρτησή της, ὡς εἰδικῆς πρότασης, ἀπὸ τὸ κατάφωρος ... ἐστίν. Ἡ παρενθετικὴ πρόταση ἐξηγούμενος - ἀποκαλύψεις πρέπει νὰ τεθεῖ μέσα σὲ παρένθεση.

ἀπόσπ. 39, στ. 40, σ. 111 Ἡ ἄνω τελεία μετὰ τὸ οὐσιαστικὸ μεγαλοργίαν εἶναι καλύτερο νὰ μετατραπῆ σὲ κόμμα.

Ὅρισμένες παρατηρήσεις τώρα στὴν ἔκδοση τῆς ὁμιλίας γιὰ τὸν Λάζαρο:

στ. 1-3, σ. 211 Ἀκούσωμεν ἀγαπητοί· καὶ εἰς δεῦρο εὐαγγελίζεται τὴν ἐκκλησίαν τοῦ θεοῦ ἢ ἱερὰ τῶν εὐαγγελίων σάλπιγξ, καὶ τί εἰς εὐφροσύνην τοῖς πιστοῖς προστίθησιν. Προβληματισμὸ δημιουργεῖ τὸ ῥῆμα προ-

στίθῃσιν. Εἶναι σαφές ὅτι ἡ ἔννοια τῆς πρόσθεσης (πνευματικῆς τροφῆς, προφανῶς) δὲν ταιριάζει στὰ συμφραζόμενα, ἐνῶ ἀντίθετα ἀναμενόμενη εἶναι ἡ ἔννοια τῆς παράθεσης τῶν πνευματικῶν ἐδεσμάτων τῆς εὐαγγελικῆς περικοπῆς. Προτείνεται ἡ πολὺ ἀπλὴ διόρθωση *προτίθῃσιν*, ρῆμα ποὺ ἔχει τὴν ἔννοια τῆς προσφοράς φαγητοῦ ἢ πνευματικοῦ ἐδέσματος μεταφορικά. Ἡ γεωργιανὴ μετάφραση, τμήμα τῆς ὁποίας παρατίθεται, σὲ γαλλικὴ μετάφραση, στὴ σ. cccxcxi τῆς εἰσαγωγῆς, μπορεῖ ἴσως νὰ ἐνσχύσει τὴν εἰκασία μας: «ce qui nous dit l'Église de Dieu, nous le proposons avec joie aux croyants». Στὴν ἐρμηνεία στὴ Γένεση τοῦ Ἰωάννου τοῦ Χρυσόστομου (PG 53, 36, 21-22), διαβάζουμε: ὁμως μὴ διαλιμπάνωμεν προτιθέντες αὐτοῖς τὰ ἀπὸ τῆς γραφῆς διδάγματα. Στὴν ἐρμηνεία στὸν Δαυὶδ τοῦ Θεοδωρήτου Κύρου (PG 81, 1540, 46) ἡ διδασκαλία τῶν ἀρχῶν τοῦ χριστιανισμοῦ, τὸ κήρυγμα δηλαδὴ, δηλώνεται μὲ τὸν ἴδιο ὄρο: *περὶ τοῦ μὴ δεῖν ἅπασιν ἀπλῶς προτιθέναι τὰ θεῖα*. Κατὰ πάσα πιθανότητα, ἴδια διόρθωση πρέπει νὰ γίνεῖ καὶ στὸν στ. 34 (σ. 212) *προσθεῖναι τοῖς πενιχοῖς τὰ πλούσια*.

στ. 57, σ. 213 *ὁ θελητῆς ἐλέους*. Πρβ. Μιχαίας 7, 18.

στ. 246-247, σ. 220 *τὴν θεοτερπῆ καὶ εὐωδεστάτην ὡς κάρπωμα προσηγε σπουδῆν*. Πρβ. Λευϊτικὸν 3, 5 *κάρπωμα ὄσμῃ εὐωδίας κυρίῳ καὶ Ἀριθμοὶ 28, 2 καρπώματά μου εἰς ὄσμῃν εὐωδίας*.

στ. 266-267, σ. 221 *ἐκ σοῦ (γιατὶ δὲν γίνεται δεκτὴ ἡ πρὸ πολλοῦ προταθεῖσα διόρθωση ἐξ οὗ;)* πηγάζει γνῶσις θείων τε καὶ ἀνθρωπίνων πραγμάτων. Πρόκειται γιὰ τὸν στωικὸ ὄρισμὸ τῆς φιλοσοφίας (βλ. πρῶχειρα A. A. Long - D. N. Sedley, *The Hellenistic Philosophers*, τ. 2: *Greek and Latin Texts with Notes and Bibliography*, Καίμπριτζ 1987, σ. 163), πολὺ γνωστὸ στὸ Βυζάντιο (βλ. καὶ I. Ševčenko, *Byzantium and the Slavs in Letters and Culture*, Cambridge, Mass. - Νάπολη 1991, σσ. 95-103, πρβ. π.χ. Ἰωάννου Δαμασκηνοῦ, *Εἰς τὰ ἱερά τῶν παραλλήλων*, PG 96, 360, 40).

στ. 268-269 *ἡ ἀκέραιος περιστερά, ἡ ἀναλαβοῦσα ἡρέμα τὰς πτέρυγας*. Πρβ. Ψαλμ. 138, 9 (*ἐὰν ἀναλάβοιμι τὰς πτέρυγάς μου*) καὶ Ματθαῖος 10, 166 (*γίνεσθε ... ἀκέραιοι ὡς αἱ περιστεραὶ*).

στ. 271-272, σ. 221 *Ἰακῶβ ἀποδράσας λόγχην ἐντάραχον*. Ὁ κώδικας παραδίδει *λόγχον*. Προφανῶς πρέπει νὰ γραφεῖ *λόχον*. Ὁ Ἰακῶβ δραπέτευσε ἀπὸ τὴν παγίδα τοῦ Ἡσαῦ. Παρεμφερές λάθος, τὸ ὁποῖο ὀρθὰ διορθώνεται ἀπὸ τὸν ἐκδότῃ, ὑπάρχει καὶ στὸν στ. 111 (*Λογχοῦσι ἀντὶ λοχοῦσι*).

στ. 307, σ. 223 *καὶ φησὶ κἂν ταῦτα διὰ Ματθαίου τοῦ εὐαγγελιστοῦ*. Τὸ *κἂν ταῦτα* δὲν δίνει νόημα. Μήπως πρέπει νὰ διορθωθεῖ σὲ *κάνταῦθα*; Καὶ σὲ μία ἄλλη περίπτωση στὸν κώδικα τὸ -θ- συγχέεται μὲ τὸ -τ- (*Μάρταν ἀντὶ Μάρθαν*, στὸν τίτλο).